

RÉGÉSZET – TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK

László Attila

EGY ERDÉLYI RÉGÉSZ AZ ÓSKORI VILÁGRÓL A 20. SZÁZAD ELEJÉN

GONDOLATOK LÁSZLÓ FERENC
AZ *EMBER A KŐKORSZAKBAN* CÍMŰ ÍRÁSÁRÓL

László Ferenc sokoldalú munkásságáról számos méltatás jelent meg már életében és különösen váratlan halála után. Ám a régészet, őstörténet területén kifejtett tevékenységének jelentősége, ásatási koncepciójának és módszereinek, a kutatás céljáról alkotott felfogásának korszerűsége csak az utóbbi évtizedekben tudatosult igazán, miután sikerült világosabban kijelölni László Ferenc helyét a hazai és az európai régészetben, mindenekelőtt a Kelet-Erdélytől Ukrajnáig, az Olt felső folyásától a középső Dnyeperig elterjedt Erősd–Cucuteni–Tripolje késő neolitikus-rézkori festett kerámiás művelődés kutatásában. A László Ferenc életművéről olvasható gazdag irodalom mentesít bennünket attól, hogy tudományos pályája ismertetésére itt részletesebben kitérjünk.¹

Az itt közreadandó előadás szellemének megértéséhez emlékeztetünk arra, hogy László Ferenc alapképzettsége a természettudomány volt, rövid ideig a Kolozsvári Egyetem botanikai tanszékén volt tanársegéd, majd élete végéig természetrajz-földrajzot tanított a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban. A régészettel a Székely Nemzeti Múzeum őreként került kapcsolatba; ezt a tisztséget tanári munkája mellett vállalta 1901-től. A természetrajzi meg a néprajzi gyűjtemény mellett hozzá tartozott a régiségtár kezelése, gyarapítása is. Amikor 1901. július 2-án Wosinszky Mór országos felügyelő irányításával élete első próbaásatását végezte a Sepsiszentgyörgy melletti Epresterőn, bizonyára maga sem gondolta, hogy éppen a régészet területén kifejtett munkásságával fog hamarosan hírnevet szerezni magának és múzeumának. Az elkövetkező években múzeumokat látogatott, régészeti ásatásokon, tanfolyamokon vett részt, megismerkedett a szakirodalommal, kapcsolatba lépett bel- és külföldi archeológusokkal. Folytatta mentőásatásait, s az így szerzett tapasztalatoknak, a szakadatlan önképzésnek, de természettudományos alapképzettségének köszönhetően is sikerült kialakítania nemcsak korszerű ásatási módszerét, hanem az óskori világról alkotott, a korabeli tudomány

szintjén álló szemléletét is. Az 1907. esztendő bizonyosság erre: októberben megkezdte erődsi ásatásait, melyeket úgy tartanak számon a szakirodalomban, mint az első módszeres régészeti feltárásokat a közép-kelet-európai festett agyagműveltség kultúrájának egy településén, december 1-jén pedig előadást tartott, amelyben röviden összefoglalta a kőkorra vonatkozó, a 20. sz. elején rendelkezésre álló, saját világszemléletén átszűrt fontosabb ismereteket.

*

Az előadás kapcsán bepillantást nyerhetünk a kor közművelődési életébe is. A dolgozat megírására annak nyomán került sor, hogy a Vallás és Közoktatási Minisztérium 1906 decemberében felhívást intézett a magyarországi középiskolák tanáraihoz, hogy a nemzeti közművelődés színvonalának emelése céljából előadásokat tartsanak a szélesebb közönség számára a tudomány, irodalom és művészet köréből. A nyugati (főképp angliai) példára kezdeményezett ún. szabadtanítás-programot Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégium tanári kara szervezte. Az első négy előadást 1907 március-áprilisában tartották, de, mint Péter Mózes főgimnáziumi igazgató, a rendezőbizottság elnöke megírta, az első sorozat nem váltott ki kellő érdeklődést a nagyközönség körében. Annál nagyobb reményt fűztek az ismeretterjesztő előadások november-decemberre tervezett második sorozatához. Ezek megtartására Pálmai Lenke tanítóképző-intézeti igazgatót, Nagy Sándor vármegyei főorvost, Gödri Ferenc polgármestert és László Ferenc főgimnáziumi tanárt nyerték meg, „akiknek már egyénisége is biztosítékot nyújt arra, hogy az előadások nemzeti közművelődésünk színvonalának emelésére közre fognak működni”.²

László Ferenc előadására 1907. december 1-jén került sor a városháza dísztermében. Erre már előzetesen felhívta a figyelmet a helyi sajtó, majd részletesebben is beszámolt az eseményről.³ A kéziratnak csak a fogalmazványát ismerjük (lásd e kötetben László Ferenc szövege elé írott bevezetőnk: *A kéziratról és közreadásáról*). Emellett megmaradt néhány

¹ Lásd LÁSZLÓ F. 1978; LÁSZLÓ A. 1973; 1987; 2007, további irodalommal.

² Lásd *Székely Nép*, XXV. évf. 137. sz., 1907. nov. 9.

³ Lásd *Székely Nép*, XXV. 1907. 146. sz. (nov. 30.) és 147. sz. (dec. 3.); *Független Székelység*, 1907. 139. sz.

lap Lászlónak az előadáshoz készített jegyzeteiből is. A kőkor beosztásáról, kronológiájáról Gabriel de Mortillet egyik munkájából írt ki adatokat. Néhány lapon különböző állatábrázolásokat, tárgy típusokat sorolt fel, ezeket, mint az előadásban is több helyen említette, szemléltető táblákba szerkesztve mutatta be. Utalásokat találunk továbbá az *Archaeologiai Értesítő* 1891. évi XI. kötetére, Römer Flóris *Műrégészeti Kalauzára* (Pest, 1866), Darnay Kálmán, *Sümegeh és vidékének őskora* c. munkájára (*Archaeologiai Közlemények*, XXII, 1899, 5–85). Ugyanitt, nem egészen világos összefüggésben feltűnik Pósta Béla egyetemi tanár, a kolozsvári régészeti iskola megalapítója és „Árpi” (bizonyára Buday Árpád kolozsvári régész) neve is.⁴ A dunántúli Lengyelen előkerült festett edényekkel kapcsolatban (akárcsak a szövegben, a talpcsőves tálak ismertetésekor) Wosinszky Móra hivatkozik. Külön lapon jegyezte fel azokat a megfigyeléseket, leleteket, amelyekről az erősi őstelepen 1907 októberében végzett feltárásai nyomán előadása befejező részében számolt be és eredetiben is bemutatott.

*

Nem célunk itt kivonatossan ismertetni László Ferenc dolgozatát, inkább a benne felvetett kérdésekre, László Ferenc világképére s különösen szaktudományos „horizontjára”, az őskorról és a régészetről kialakított szemléletére próbálunk rávilágítani.⁵

A dolgozat – melynek központi gondolata az örök fejlődés-haladás eszméje – a világmindenség és a földi lét nagy, általános kérdései felől közelíti meg az emberiség eredetét, őstörténetét, és érkezik el szűkebb tárgyához, a kőkorszak bemutatásához. Utal a természettudományok fejlődése nyomán bekövetkezett szemléletváltásra, melynek köszönhetően tisztultabb, világosabb lett felfogásunk a világról és az emberről. A föld nem a mindenség közepe, hanem „csupán szerény kis bolygó, múló napszilánk abban a végtelen mindenségben, melynek egyik középpontja a mi napunk”, az ember pedig „alsóbbrendű lényekből évmilliókra terjedő fokozatos fejlődés” eredménye. Amikor leírja, hogy „az ember törzsfája az állatvilágból fakad”, szükségesnek látja megcáfolni azt a (sajnos még száz év múltán, napjainkban is elterjedt) leegyszerűsítő, téves nézetet, miszerint a természettudomány és maga Darwin azt tanítaná, hogy az ember a majmoktól származik. Ma is helytállóan megállapítja, hogy „Az ember oly kihalt emlősformától származik, melyből nemcsak az ember, hanem oldalágképpen a ma élő emberszabású majmok is levezethetők. Az élőlények származásfáján az emberi nem egy olyan önálló ágazat, mellyel

az emberszabású majmok ága párhuzamosan haladt. Nem a majmoktól származunk tehát, de tényleg a ma élő állatok közt ők a legközelebbi rokonaink.” S talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy hallgatóságának hagyományos gondolkodású részére való tekintettel még hozzátesszi: „különben, ha tőlük származtunk volna is, abban sem volna semmi szégyellni való. Az is csak életrevalóságunknak, szellemi és testi erőink hasznos felhasználásának volna bizonyítéka.” Gondolatmenete emlékeztet Thomas Huxley érvelésére a Samuel Wilberforce püspökkel 1860-ban folytatott híres vitájában.⁶

Az emberiség kezdeteire visszatekintve leszögezi, hogy az idilli, paradicsomi állapotokról alkotott kép csak a költők álmaiban létezett; a valóságban távoli elődeink mindennapjait a megmaradásért vívott örök küzdelem jellemezte, folytonos előrehaladását saját erejének köszönhette. Az utalás egyértelmű a bibliai teremtéstörténetre és az ókori (pl. Ovidiusnál megőrzött) aranykor-mítoszokra, Rousseau-nak az ősi egyenlőségre vonatkozó elképzelésére vagy a „jó vadember” későbbi legendájára, illetve Lucretius és Vitruvius „evoluzionizmusára”, Hobbs felfogására („*homo homini lupus*”, „*bellum omnium contra omnes*”), a modern őstörténet eredményeire. Derűlátó gondolkodóra valló megállapítása, hogy „Az emberiség aranykora nem elmúlt idők emléke, hanem a jövő reménye...”

*

A természettudományokkal összefonódva kialakult és azokkal karöltve fejlődő ősrégészet az a tudomány, folytatja László, melynek köszönhetően megismerhető az emberiség legrégebbi múltja, „bölcsőköra”. Ma is helytálló meghatározása, miszerint az őskor az ember megjelenésével kezdődik és az írásos történelmi forrásokkal dokumentálható idő-kig (a mi tájainkon a Kr. e. 5. századig) tart. Ezen belül a kőkorszak mintegy 4000 évvel ezelőtt ért véget. Figyelmeztet arra is, hogy a „történelmi idő” nem mindenütt köszöntött be egyszerre, mi több, a világ egyes tájain (pl. Afrikában, a Csendes-óceán térségében) ma is léteznek kőkorszaki körülmények között élő társadalmak.

Jellemző rendszeres tárgyalásmódjára, hogy külön kitér az őskor történetének forrásaira is. Ezek – írásos dokumentumok híján – szinte kizárólag tárgyi emlékek (eszközök, fegyverek, ékszerek, edények és egyéb használati tárgyak), az ember keze munkájának a földben, az egykori lakó- és temetkezési helyeken megőrzött nyomai. „Ezek azok az okmányok, melyek segítségével a kutató ember bepillant az őskor homályába.” Hangoztatja, hogy a régészeti

⁴ A kolozsvári régészeti iskoláról, melyhez László Ferencet is szoros kapcsolatok fűzték, lásd CSORBA 1971.

⁵ László Ferenc világnézetéről lásd DEBRECZY 1973.

⁶ Lásd LEAKEY – LEWIN 1986, 35.

emlékek hiteles források, ellentétben pl. a gyakorta hamisítványnak bizonyuló középkori oklevelekkel. Az őskor további forrásaiként említi „a természeti népek életmódjának, szokásainak tanulmányozásából nyert analógiákat”. (Ezekre aztán előadása során is többször hivatkozik.) A néprajzi, etnológiai forrásokra való hivatkozáskor John Lubbock munkája lebeghetett a szeme előtt, amely már címében is utal az őskor e kettős – régészeti és etnológiai – megközelítésének lehetőségére.⁷ Megjegyzendő, hogy az ősrégészeti kutatások fellendülése előtt az őstársadalmak rekonstrukcióját a természeti népek életmódjának megfigyelésére, valamint az ókori szerzőknek a mítoszok és a legendák homályába vesző régi időkre vonatkozó, meg a „barbár” népekről feljegyzett adataira alapozták, mint Johann Jakob Bachofen és Lewis H. Morgan korszakalkotó munkái, vagy akár Friedrich Engels reájuk támaszkodó, tájainkon nem is olyan régen még kötelező olvasmánynak számító tanulmánya tanúsítja.⁸ Az ősrégészeti kutatások kibontakozása nyomán a geológiát (földtörténetet) és az (írott) történelmet összekötő őstörténeti (prehistorikus/történelem előtti) időket tanulmányozó tudományt egy ideig a *paleoetnológia* terminussal illették, az 1865-ben az olaszországi La Speziában tartott Nemzetközi embertani és ősrégészeti kongresszus javaslatára.⁹ Erdélyben, a két világháború közötti időszakban Roska Márton is úgy vélekedett, hogy „a néprajz voltaképpen jelenkori praeistoria, az ősrégészet pedig a történelem előtti kor néprajza”.¹⁰ Az Egyesült Államokban szokásos megközelítés nyomán az 1960-as évektől különösen az angolszász világban elterjedt ún. processzuális régészet (New Archaeology) hívei is a néprajz (etnológia) mellett a kulturális antropológia (és nem a történet-tudomány) részének tekintették az (ős)régészetet, sőt a néprajz meg a régészet ötvözéséből új tudomány-ágot teremtettek, az etnoarcheológiát. Meghatározásuk szerint, amely igen közel áll a Roska Márton szavaival fentebb idézett értelmezéshez, a régészet nem más, mint „a múlt antropológiája”, vagy „a kulturális antropológia múlt ideje”.¹¹

E kis kitérő beiktatásával azt a tudományos hátteret igyekeztünk felvázolni, melynek ismeretében jobban megérthetjük László Ferencnek az ősrégészet értelméről és célkitűzéseinek elérése érdekében alkalmazandó kutatási módszereiről alkotott, már az itt tárgyalt, korai munkájában is megmutatkozó felfogását. Arra gondolunk, hogy számos kortársával (pl. a Cucuteni-ben ásató Hubert Schmidttel) ellentétben László Ferenc nem erőltetett történelmi

összefüggések, népmozgások, művelődési áramlatok nyomait, s az ezekből kikövetkeztethető, nem egyszer félrevezető kronológiai „támpontokat” kereste, hanem pontos megfigyeléseivel, leírásaival a (tárgyi) néprajz eszköztárához hasonló módszerekkel és néprajzi analógiákra való hivatkozással az egykori életet, az őskori ember mindennapjait igyekezett felleleveníteni. (Lásd tanulmányait az erődsdi település szerkezetéről, erődítéséről, házairól, edényekető- és sütőkemencéiről, tűzhelyeiről, különböző használati tárgyairól, mindenekelőtt az erődsdi edények típusairól.) Ha mindehhez hozzátesszük, hogy László Ferenc Erődsdön hat lakóház és több tucat kemence, tűzhely maradványait tárta fel nagy gonddal, míg Cucuteni-i ásatásai során Hubert Schmidt egyszerűen átvágta a házmaradványokat, mivel őt szinte kizárólag a stratigráfia meg a kerámia rétegekhez köthető stílusváltozásai és az ebből adódó kronológiai következtetések, az egykori, szomszédi vagy éppen távolsági kapcsolatrendszer nyomai érdekelték, még világosabbá válik a két – historizáló és etnológiai – felfogás közötti különbség. Elmondható, hogy László Ferenc pontos megfigyelései, rajzokkal, fényképekkel dokumentált leírásai ma is forrásértékűek. Hubert Schmidt munkájából is a Cucuteni-kultúra periodizációjának és a kerámia stílusfejlődésének a felvázolása maradandó, történelmi következtetései (miszerint pl. a Cucuteni B időszak már a bronzkorba tartozna) javarészt valótlannak bizonyultak.¹² Mindent egybevetve talán nem túlzunk, ha megállapítjuk, hogy László Ferenc kutatói-kutatási elvei a néprajzi-etnológiai (mai szóhasználattal: antropológiai) szemlélethez állnak közelebb; nézeteit kevésbé befolyásolták a kortárs archeológia historizáló, a régészet valós lehetőségeit nem egyszer túlbecsülő irányzatai.

*

Az őskor felosztásában László a 19. sz. második felétől általánossá váló ún. háromperiódusos rendszert követi (kő-, bronz- és vaskor), melyet a dán Christian Jürgensen Thomsen alapozott meg (1836), s melyet követői (John Lubbock, Hans Hildebrand és mások) tovább finomítottak. A kőkorszak beosztásánál ingadozik, két vagy három periódust vegyen-e számításba: a geológiai negyedkor két időszakában, a jégkorszakban (pleisztocén) és a földtörténeti jelenkorban (holocén) létezett, patintott, illetve csiszolt kőeszközökkel jellemzett, Lubbock által megkülönböztetett régibb és újabb kőkorszak (paleolit, neolit) mellett megemlíti az egyes tudósok által a földtörténeti harmadkorba datált

⁷ LUBBOCK 1865.

⁸ BACHOFEN 1861; MORGAN 1877; ENGELS 1884.

⁹ Lásd MORTILLET 1883, 1–2.

¹⁰ ROSKA 1926, 13.

¹¹ Lásd RENFREW – BAHN 1999, 11–16.

¹² Lásd SCHMIDT 1932, különösen 95–105.

ún. „eolith-korszakot” (a „hajnalkort”) is. Az erre vonatkozó, a fogalmazvány 5–6. lapján található passzust végül is kihúzta, de a 11. oldalon visszatért a kérdésre. Az eolith terminust Gabriel de Mortillet vezette be a legkorábbi, feltevése szerint a harmadkorba datálható, tűz segítségével hasogatott kőeszközök (pl. a franciaországi Thenay-i leletek) korának jelölésére.¹³ Ezek utalnának az emberiség legtávolabbi múltjára, ezek volnának az ember eredetére vonatkozó első bizonyítékok. Könyvének kronológiai következtetéseiben Mortillet úgy vélekedik, hogy a harmadkorban létezett egy olyan értelmes lény, mely képes volt tüzet csiholni és kőeszközöket készíteni, ez a lény azonban még nem volt ember, csupán előd, egy ősi forma, amelynek az *anthropopithecus* nevet adta. A továbbiakban a rendelkezésére álló adatok alapján kifejti, hogy maga az ember a negyedkor kezdetén jelent meg Európában. Az akkor ismert legkorábbi embertípus a neandervölgyi volt, mely lassú átalakulás során a Crô-Magnon típusú (tehát modern) emberré fejlődött. A paleolit „iparok” közül a Chelle, Moustier, Solutré és Magdaléne típusúakról van tudomása.¹⁴

Teljesen érthető tehát László tétovázása az eolith-korral kapcsolatban, melyről valójában semmiféle megbízható – sem régészeti, sem embertani – adat nem létezett. Elmondható, hogy az ember fejlődésének a neandervölgyit megelőző „lépcsőfokai”, „láncszemei” csak a 19. sz. végén és a 20. sz. folyamán kerültek elő, lehetővé téve az első koherens hipotézisek megalkotását az ember eredetéről és fejlődéséről. A kérdés lezárásául még csak annyit, hogy mai tudomásunk szerint az ember legtávolabbi közvetlen ősei, a korai australopithecusok valóban még a harmadkort lezáró pliocén időszak késői szakaszában, mintegy 4–5 millió évvel ezelőtt megjelentek, de eszközhasználatukról (vagy éppen eszközkészítésükéről) vajmi keveset tudunk. Az első ismert kőeszközöket, az ún. kavicsipart (pebble culture) a harmadkor végén és a negyedkor elején, 2–2,5 millió évvel ezelőtt az első emberi lénynek tartott afrikai *Homo habilis* készítette.¹⁵

*

Az őskor kronológiáját illetően László átveszi Mortillet számításait, amelyek csillagászati megfigyeléseken, hordalékrétegek, tavak fenekén képződő lerakódások, folyamdelták, tengeri partszakaszok s az ezekkel összefüggésbe hozható emberi településnyomok kialakulása menetének, „sebességének” a becslésén alapulnak.¹⁶ A régibb kőkor különböző időszakaikra számított időegységeket összeadva a negyedkor

tartamát 222 000 évre becsülte. Ehhez hozzáadva az őskor későbbi periódusaira számított 6400 évet, valamint a történeti időket, úgy vélekedett, hogy az ember „régisége”, földi léte 230–240 000 évre tehető. Ez az időszámítás hatalmas előrelépés volt a Biblia-kronológia mintegy 6000 évéhez képest. (Érdekes Mortillet összeállítása az ókori és középkori szerzők arra vonatkozó számításairól, hogy a Biblia adatai szerint mennyi idő telhetett el Ádám teremtése és Krisztus születése között. Az adatok 6984 és 3784 év között ingadoznak...) De milyen kevésnek tűnik ez a pár százezer év a modern, fizikai és kémiai, főleg radiometrikus módszerekkel napjainkban számított, fentebb említett évmilliókhoz.

Mindezekkel, s a neolitikumra, bronzkorra, vas-korra vonatkozó más munkákkal összhangban László Ferenc úgy vélte, hogy az *újkőkor* tájainkon a Kr. e. 3. évezred végén fejeződik be. Ezt követi az 5–600 esztendeig, a Kr. e. 2. évezred közepéig tartó *részkor*, majd a *bronzkor*. A Kr. e. 10. századtól napjainkig tart (természetesen régészeti értelemben) a Hildebrand javaslatára kettéosztott *vaskor*. Ennek első szakasza a *Hallstatt* periódus, melyet az 5. században a késő vaskor, a *La Tène* periódus követ. Ez zárja vidékeinken az őskort: ekkor jelennek meg a görög írók munkáiban az első tudósítások az egykori Magyarország és a szomszédos területek népeiről. A neolitikumra és a bronzkorra megadott dátumok megfelelnek a hagyományos, a közelkeleti (főképpen egyiptomi) történeti időrenden alapuló, „keresztelvezéssel” nyert ún. rövid kronológiának, amely az 1960-as évekig, a radiokarbon kormeghatározás elterjedéséig tartotta magát. Ez utóbbi alapján ma a neolitikumra és a bronzkorra vonatkozóan több száz vagy éppen több ezer évvel korábbi dátumokkal számolhatunk.¹⁷

Összehasonlítva az őskor különböző időszakait, László kiemeli az emberi művelődés lassú, de lépésről lépésre nyomon követhető fejlődését: az eszközkészítés és a tűzhasználat-tűzcsiholás „feltalálását” a régibb kőkorban, a földművelés, állattenyésztés, fazekasság és egyéb mesterségek megjelenését a neolitikumban, a réz-, bronz- és vasművesség, különböző iparágak kifejlesztését a fémkorban, amely a kereskedelem fellendüléséhez vezetett. Mindezek nyomán „felébred a gazdagság iránti vágy, s ez űzi, hajtja az emberiséget magasabb célok, tettek megvalósítására” – írja. Mint az őskor végét jelző találmányra, külön kitér az írás jelentőségére. Előadása első, általános részét a fejlődés gondolatával zárja: „Az emberiség őskorát végigtekintve kétségtelenül megállapítható a szünet nélküli fokozatos haladás.”

¹³ MORTILLET 1883, 18–22.

¹⁴ Uo. 628.

¹⁵ Lásd LEAKEY – LEWIN 1986, különösen 94–139.

¹⁶ MORTILLET 1883, 614–629.

¹⁷ Lásd, összefoglalóan: VISY 2003; a keltezési módszerekről: LÁSZLÓ A. 2008.

A fejlődés örök törvénye végigkíséri a történeti ember életét is, folytatja László, majd derűlátóan hozzáteszi: „A múltak példájából levont tanulság bizonyossá tesz bennünket afelől, hogy a haladás, a fejlődés törvénye fog uralkodni a jövőben is, s ez megszerzi számunkra mindazt, ami most csak reményeinkben él.”

*

Az őskor általános kérdéseinek áttekintése után, dolgozatának második részében László Ferenc a kőkorszak közelebbi bemutatására vállalkozott. Visszatért a hajnalkor, az eolitok, a sokszor elszigetelten talált mandula alakú, olykor nagyméretű kovaközeszközök („silexek”) fentebb már érintett kérdéséhez. Az ezekhez fűződő kétkedés készíthette arra a kijelentésre, hogy „Magyarország területéről még eddig a régibb (paleolith) kőkorszakból semminemű emléket nem ismerünk.” Megállapítása annyiban indokolt, hogy noha Magyarország területéről már a 19. sz. második felétől említenek paleolitikus (főleg barlangi) leleteket, ezek hitelességét sokan kétségbe vonták és elutasították az őskőkori ember jelenlétének gondolatát. Herman Ottó (1835–1914) érdeme, hogy felismerte a Miskolcon 1891-ben, majd 1905-ben előkerült „szakócák” jelentőségét és a bükki paleolitikus leletekre-lelőhelyekre irányította a szakemberek figyelmét. Az őskőkori ember tevékenységének első nyomait a Szeleta-barlang 1906-ban kezdődő ásatása során tárták fel, ezek eredményeiről 1907-től kezdődően számolt be a neves paleontológus, Kadić Ottokár (1876–1957) és Hillebrand Jenő (1884–1950) régész-antropológus.¹⁸

A paleolitikum vívmányai közül László Ferenc méltán emeli ki a tűzgerjesztés tudományát és sorolja – nyilván képletesen – az emberiség legnagyobb lángelméi közé azt a prométheuszi alakot, akiben először fogant meg a mesterséges tűzgyújtás eszméje. Mivel a „hajnalkori” kőszerszámokkal kapcsolatban felmerült, hogy anyaguk mesterséges tűz hatásának volt kitéve, László is felveti, hogy a tűz felhasználásával már a harmadkorban számolnunk kell. A harmadkori ember kérdésére már utaltunk; ami a tűzhasználatot illeti, kezdetei a távoli múlt homályába vesznek. A mai kutatás minden esetre megkülönbözteti a „passzív” és az „aktív” tűzhasználatot és igyekszik felderíteni a természetes tűz alkalmi használatától a tűz domesztikációjáig, a szálláshelyekre „költöztetéséig”, őrzéséig, majd az ütéssel (perkusszió) vagy dörzsöléssel történő mesterséges tűzgyújtásig megtett bizonyára hosszú utat.¹⁹ Biztosra vehető, hogy a középső pleisztocén idején, mintegy fél

millió évvel ezelőtt a Homo erectus képviselői már élvezték a tűzhasználat előnyeit a mai Franciaország (Terra Amata) és Magyarország (Vértesszőlős) területétől egészen Kínáig (Csoukoutien/Zhoukoudian). Az australopithecusok tudatos tűzhasználatára vonatkozó hipotézisek megalapozatlannak bizonyultak, de az utóbbi két évtizedben kerültek elő olyan leletek (pl. Swartkrans) amelyek arra utalnak, hogy már az afrikai (Homo ergaster-nek is nevezett) korai Homo erectus is használhatta a tüzet mintegy másfél millió évvel ezelőtt.²⁰

Miután röviden szól az őskőkori lakóhelyekről, életmódról, László a paleolitikum idejéből valókként említi az óriási kőépítményeket is (amelyek között, leírása alapján, ráismerhetünk a dél-angliai Stonehenge-re is). Talán elírásról lehet szó, amit előadása végleges szövegében kijavíthatott, hisz a megalitikus emlékeket (menhírek, kősorok, dolmenek, kromlechek) egyik fő forrása, G. de Mortillet is az újabb kőkorból sorolja.²¹ Manapság, főleg a radiokarbon kormeghatározások alapján a változatos nyugat-európai és földközi-tengeri (pl. Málta) temetkező- és kultuszhelyül szolgáló, de csillagászati megfigyelésekre is alkalmas megalitikus építményeket a Kr. e. 4–3. évezredbe kelteznek. Ezek szerint (a régebbi, diffuzionista felfogással ellentétben) a megalitikus állításának szokása nemcsak helyi eredetű, de kezdeti megalitok a keleti Mediterráneum (Egyiptom, Kréta) monumentális építészetét.²²

*

Az újabb kőkorról jóval több információ, Magyarországra vonatkozó adat állt László Ferenc rendelkezésére, mi több, előadásában saját kutatásainak eredményeit is felhasználhatta. Utalt a fazekasság és egyéb mesterségek (szövés, fonás stb.) feltalálásának jelentőségére, az agyagművesség és szerszámkészítés, kő- és csontmégmunkálás technikáira, a változatos településformákra és lakóhelyekre, háztípusokra, a régészeti maradványokból kikövetkeztethető építési eljárásokra. A késő neolitikumban megjelenő tavi és szárazföldi cölöpépítményekkel kapcsolatban említette az ezek helyén képződő, az egykori lakók életmódjára utaló sokféle szerszámot és egyéb használati tárgyat tartalmazó konyhahulladék-halmokat is. „Olaszországban terramaréknak hívják az ilyen halmokat, melyek hamurétegek által egymástól elválasztott konyhahulladék- és törmelékrétegből alakultak” – tette hozzá. Azért idéztük ezt a passzust, mert tartalmazza a László által később használt terminológia egyik kulcsszavát: ásatási beszámolóiban

¹⁸ Lásd GÁBORI 1976.

¹⁹ Lásd GOUDSBLOM 2002, 13–55.

²⁰ Lásd pl. CORDY 1995, 58–63; RENFREW – BAHN 1999, 240–241.

²¹ MORTILLET 1883, 583–601.

²² Lásd pl. RENFREW – BAHN 1999, 190–191, 466–467.

terramare-rétegnek nevezi a mindennapi tevékenységek nyomán a telepeken képződő, hulladékokkal teli művelődési réteget. A másik, stratigráfiára vonatkozó kulcsszava a szuvartréteg. Mint írja: „A telep kultúra-rétegei váltakozva zöldes-sárgás színű, úgynevezett terramare- és téglavörös színű szuvartrétegek... A terramare-rétegeket legfőképpen a lakóházakból kikerült szemét, cserépdarabok, csont, szén és kagylóhéj, egy-egy szuvartdarab, a tűzhelyek és edényégető kemencék nagy mennyiségű hamuja és rétegenként elterített és elterült sárga agyag építi fel... A terramare-rétegekre telepedett a házak és az égetőkemencék összeomlása folytán a szuvartrétegek laza tömege. A szuvartrétegek vörös színükkkel, mindkét metszeten, a nagyobb tömegű terramare rétegek fölött is dominálnak”.²³ A régészeti szaknyelvünk kialakulása-fejlődése szempontjából fontos két szó egyike, a terramare olasz eredetű, a „terra marna”, „terra grassa” („kövér föld”) kifejezésre vezethető vissza, amit megtalálunk a bronzkori Észak-Itália, különösen a Pó síksága szárazföldi cölöpépítményeinek kultúrája elnevezésében is (cultura terramaricola). A szuvar, szuvartréteg szót a Háromszéken és Csikban használatos tájszó után László Ferenc vezette be a régészeti szaknyelvbe, „a németből lefordított ’vörösre égett agyagréteg’ kifejezés helyett, mely félreértésekre adhat alkalmat”.²⁴

*

A kerámia díszítésével kapcsolatban kitér az edényfestésre is. Megemlíti a Dunántúlon előkerült (a Wosinszky Mór által feltárt településről elnevezett Lengyel-kultúrába sorolt) festett edényeket, az egykori Alsófehér-vármegyében, Pókafalván és Oláhogáton (Păuca, Bogatu Român, ma: Szeben megye) talált edénytöredékeket (amelyeket később az ún. közép-erdélyi festett agyagművesség, illetve a Péterfalva/Petrestii-kultúra hagyatékának tekintettek), és természetesen a háromszéki festett kerámiás településekről származó leleteket, amelyek éppen László Ferenc kutatásai nyomán Erősd-kultúra néven váltak nevezetessé. Előadása megírásakor László éppen csak elkezdte az erősi település feltárását, a neolitikus festett kerámiák behatóbb tanulmányozását, így megelégszik annak a 19. sz. végi – 20. sz. eleji, még meglehetősen homályos elképzelésnek az idézésével, miszerint az említett leletek „az óhellén, a trójai és az Ázsia különböző vidékeiről előkerült festett edényekhez sok tekintetben hasonlatosak.” Anélkül, hogy részletesebben kitérhetnének a közép- és kelet-európai festett kerámiák kronológiájának és égei-, közel-keleti kapcsolatainak sokat vitatott kérdésére, azt mindenléppen meg kell említenünk, hogy kutatásaiban,

a szakirodalom megismerésében előre haladva alig néhány évvel később, már első összefoglaló tanulmánya címében is hirdeti, hogy az általa felkutatott őstelepek a „praemykenaei”, azaz a Mükéné-előtti (az Égei-medence „klasszikus” bronzkorát megelőző) időszak emlékei közé tartoznak és koruk mintegy négyezer évesre becsülhető.²⁵

Figyelemre méltó, hogy nemcsak az újabb kőkor anyagi kultúráját ismertette, hanem igyekezett a régészeti emlékek segítségével nehezebben rekonstruálható szellemiségről, viselkedésformákról, társadalmi életről is szót ejteni. Úgy tűnik, nem voltak rá hatással a korabeli evolucionista tanoknak a nők szerepére vonatkozó tételei (anyagjogi társadalom, matriarchátus, matrilineáris leszármazás stb.), a családi életről általa felvázolt kép inkább „patriarchális” (a mai antropológia divatos kifejezésével élve azt is mondhatnánk, androcentrikus) szemléletű: „A nő segítő társa, jobb keze volt a férfinak. A nehezebb külső munkát bizonyára a férfi végezte, ő védte a családot, kereste meg a család élelmét, halászat, vadászat, állattenyésztés és a föld művelése útján... A nő a lakáshoz volt kötve, már gyermekeinek gondozása végett is. Ő végezte a tűz állandó élesztését, a varrás, fonás, szövés és a konyhai teendők munkáját.”

A családi élet, a gyermekekről való gondoskodás körébe utalja a miniatűr edényeket, az agyagból készült állatszobrocskákat is, melyeket gyermekjátékoknak, a szülői szeretet megnyilvánulásainak tart. Ez az értelmezés sem kizárható, de a kutatók többségének véleménye szerint valószínűbb, hogy az említett tárgyaknak szimbolikus értékük volt és bizonyos (kultikus és/vagy mágikus) szertartásokban játszhattak szerepet.

A családi élet megnyilvánulásaiként ír a temetkezési szokásokról is. Moralizáló eszmeifuttatásában szembeállítja korunk sokszor csupán hiúságot, nagyozást kifejező költséges síremlékeit, temetkezési pompáját az őskori ember önzetlenségével, aki halottai mellé rakta az elhunytak javait (noha azok az élők számára is nagy értéket képviseltek). A társadalmi státusz-szimbolikán túl valóban valamilyen túlvilági életbe vetett hit jele is lehet, hogy fegyvereket, eszközöket és egyéb mellékleteket, ételt meg italt is helyeztek a sírokba, de László Ferenc megfogalmazását, miszerint „Gondoskodtak arról, hogy elköltözött halottjuk a feltámadás után semmiben ne szenvedjen hiányt” (kiemelés tőlem, L. A.) a keresztény eszkatológia gondolatvilágának a távoli múltba való, bizonyára önkéntelen visszavetítésének tekinthetjük.

Előadását színesebbé teendő, aktualizál: „Mint ma, a kőkorból is a hiúság vezette az embert, hogy

²³ LÁSZLÓ F. 1914, 288.

²⁴ Lásd Jelentés SzNM 1908–1909, 40; LÁSZLÓ F. 1914, 288.

²⁵ LÁSZLÓ F. 1911; 1911a; lásd még LÁSZLÓ A. 2007.

nem elégedve testének természetes szépségével, azt mesterségesen is igyekezett fokozni”. Nemcsak ismerteti az őskori ember („s természetesen elsősorban a gyöngéd női nem”) ékszereit, testdíszítési és -ápolási szokásait, hanem finom humorral kapcsolatba hozza ezeket a mai kor – sok tekintetben hasonló – divatjaival is: „...ez a kőkorszaki divat még a mi civilizált társadalmunkra is fennmaradt. Aztán még merje valaki mondani, hogy a divat évről-évre, sőt – amit elég gyakran hallunk – szinte napról-napra változik.” Külön említi a különböző testrészek (fül, orrcimpa, ajkak) átfúrásának és ékszerekkel díszítésének szokását, s ha pl. a *piercing* mai divatjára gondolunk, csak egyetérthetünk László Ferenc egy évszázaddal ezelőtti megállapításával.

A kőkori művészet emlékeiről szólva nem különíti el azokat a nagyobb korszakok szerint: egyaránt említi a paleolitikumba sorolható, kőbe vagy csontba karcolt ábrázolásokat, a neolitikus edénydíszítést és állatplasztikát, sőt a Tengeri Alpok (Alpes-Maritimes) vidékének már a bronzkorba keltezhető sziklarajzait. Úgy véli, hogy „amint a vallási érzelmek, úgy a művészeteket megteremtő esztétikai érzelmek is az emberi nemmel egyidősek.” Megállapítása azért figyelemre méltó, mert pl. Gabriel de Mortillet különválasztotta a művészet és a vallás jelenségét, és úgy gondolta, hogy a paleolitikum és a neolitikum fordulóját éppen az előbbi eltűnése és az utóbbi megjelenése jellemzi.²⁶ A vallás és a művészet kezdetei ma is az őstörténet legvitatottabb kérdései közé tartoznak. Az idevágó régészeti források, megfigyelések az alsó paleolitikumtól, a *Sinanthropus/Homo erectus* idejétől („koponyakultusz”) és a középső paleolitikumtól, a Neander-völgyi ember korától (első temetkezések, csontba vésett-karcolt „prefiguratív” díszítések) állnak rendelkezésre, majd látványosan megszapornodnak a felső paleolitikumban, a *Homo sapiens* megjelenésével (barlangrajzok, falfestmények, ún. mobil művészet, pl. ember- és állat alakú szobrocskák). Mindezek értelmezése azonban számos nehézségbe ütközik, hisz, mint André Leroi-Gourhan írja „a vallás jelenségét még az élő társadalmakban is nagyon nehéz egyszerű anyagi bizonyítékok alapján meghatározni”, az őskorra vonatkozó források pedig ezen túlmenően is „annyira szerények és töredékesek, hogy majdnem mindenre több magyarázat is lehetséges.” Ha még hozzátesszük, hogy a francia szakember úgy véli, hogy a vallás megismerésében „a hozzánk közelebb eső őstörténeti korokban a művészet siet segítségünkre, mivel minden bizonnyal vallási indítatású lélektani folyamatok elemeit világitja meg”,²⁷

azt kell mondanunk, hogy László helyesen tapintott rá a vallás és művészet viszonyára.

*

A kőkorszak általános vonásainak bemutatása után László Ferenc a Háromszék megye és Sepsiszentgyörgy területén végzett kutatásokat ismertette röviden, hangsúlyozván a vidék régészeti lelőhelyekben való rendkívüli gazdagságát: „Nincs község, melynek határából az őskor, római kor és népvándorláskor valamelyikének emlékei a föld mélyéből napfényre ne kerüljenek. Sőt, egyik-másik telepen mindhárom időszak emberi telepeinek egymás fölé települt nyomait is ki lehet mutatni.” A hallgatósága előtt jól ismert sepsiszentgyörgyi helyekről (Borvíz utca, Várad József utca, Örkö, Gémvára, Sugási út, Szépmező) vagy a közeli falvakban (Gidófalva, Kilyén, Sepsibesenyő, Zágon) előkerült leletek említésével, sőt bemutatásával bizonyára sikerült közelebb hoznia közönségéhez az őskor távoli világát.

Külön érdekessége előadásának, hogy itt számolt be először az alig egy hónappal korábban befejezett első erődsí ásatási évad fontosabb eredményeiről. Az erődsí őstelep már a 19. sz. utolsó évtizedeiben ismertté vált, többen gyűjtöttek-kutattak a lelőhelyen, köztük az előadásban is említett Csulak Zsigmond református lelkész. A Székely Nemzeti Múzeum 1904-ben vette tervbe a település feltárását, de ennek megkezdésére csak 1907 októberében kerülhetett sor.²⁸ A kutatástörténet kiemeli, hogy ezek voltak az első módszeres ásatások az egész Erődsí-Cucuteni-Tripolje festett kerámias művelődés egy településén.²⁹ Az előadás idevágó mondatai s még inkább az 1907. évi munkálatokról írott beszámolója érett archeológusként állítja elének László Ferencet, aki nemcsak világosan látja a régészeti kutatás célját, de birtokában van a megfelelő kutatási módszereknek is. Mint írja: „Általában az egész munkálatot a lehető legnagyobb körültekintéssel és gondossággal végeztük, hogy minden leletkörülményről tájékozódást nyerjünk. Ezek az aprólékos adatok adják meg a leletek igazi tudományos értékét. Éppen ezért nem arra fektettük a súlyt, hogy minél több tárgyat gyűjtsünk, hanem hogy lépésről lépésre előre haladva minden tényt gondosan megfigyeljünk. A felvett rajzok, naplójegyzetek a későbbi feldolgozás nélkülözhetetlen segédeszközei”.³⁰ A kutatásokat éppen csak megkezdve óvatosan fogalmaz a telep koráról, hajdani lakóinak kultúrájáról, de már előadásában helyesen állapítja meg, hogy „a Tyiszk-hegyi őstelep kőkorszaki telepnek kell tekintenünk”, amit az 1907. évi ásatásról írott beszámolójában úgy pontosít, hogy

²⁶ MORTILLET 1883, 601–603.

²⁷ Lásd LEROI-GOURHAN 1985, 5–9.

²⁸ LÁSZLÓ F. 1914, 284.

²⁹ NESTOR 1973; LÁSZLÓ A. 1987; 2007.

³⁰ Jelentés SzNM 1907, 15–18.

„A leírt lelőkörmények, a talált használati tárgyak s az idevágó irodalmi adatok mérlegelése alapján a Tyiszk-hegyi őstelep eddig feltárt rétegeinek kialakulását az újabb kőkorszak végső idejéből valónak kell tekintenünk”.³¹

Dolgozata befejezéseként visszatér a régiségtudományt is magukba foglaló embertudományok jelentőségének gondolatához. Paul Broca (1824–1880), az antropológia egyik megalapítójának szavait idézve megállapítja, hogy az emberiség csak későn kezdett el saját gyermekkorával foglalkozni. Ám a még fiatal régiségtudomány a távoli múlt feltárással nemcsak ismereteinket gyarapítja, hanem lelkünket is gazdagítja. „Amint jóleső érzéssel tölt el felnőt korunkban a gyermeki évek emlékeit felelevenítve a múltakra emlékezni, az emberiség gyermekkorára való visszaemlékezés is csak lelki épülésünkre szolgálhat. Segítségével önmagunkat, s a hazai földet ismerjük meg, s nyomában a hazaszeretet érzése fakad.”

Az előadás visszhangjáról

Előadása zárómondatában László Ferenc kifejezte reményét, hogy felolvasásával sikerült felkeltenie „az ősi múlt porladó és pusztuló emlékei iránt való érdeklődést”. Hogy ez valóban sikerült, tanúsítják a helyi lapok beszámolóit. A *Független Székelység* szerint László Ferenc „igen tanulságos, figyelmet lebilincselő bemutatásokkal kapcsolatos előadást tartott a 4000 évvel ezelőtt élt ősemberről. Szavaival lelki, szemléltető bemutatásaival testi szemeink elé varázsolta s emlékünkhöz véste az ősember lakását, házi, evő- s magát védő eszközeit. Hogy mennyire elérte a felolvasás a célját, mutatja az, hogy a szünni nem akaró érdeklődés folytán az előadás után az említett tárgyak köré csoportosultak a jelenlevők, kiknek jóindulatú felvilágosítással szolgált a fáradságot nem tekintő felolvasó”.³² Befejezésül a *Székely Nép* rövid, aláíratlan beszámolóját idézzük, előadó és közönsége egymásra találásának bizonyítékául: „Nagy érdekességű felolvasást tartott vasárnap délután dr. László Ferenc gimnáziumi tanár egy igen fontos tudományos kérdéstről: az ősemberről. Manapság, midőn a praehisztóriai kutatások Európa szerte nagy hullámokat vetnek, örömmel hallgattuk ezt a szakavatott tollból eredő felolvasást, annyival is inkább, mert éppen Erdély és a mi Székelyföldünk is – a régi Dácia – a praehisztóriai kutatásoknak – eddigelé nagyon is elhanyagolt – klasszikus területe. Értékesebbnél értékesebb leleteket gyűjthetnénk össze és tehetnénk nagy szolgálatot a tudománynak. És éppen azért tartozunk köszönettel dr. László Ferencnek, mert

tartalmas és élvezetes felolvasásával, mint a felolvasó és mi is remélni merjük, érdeklődést ébresztett e fontos kérdés iránt. Felolvasásában bevilágított az ősember családi életébe, nehéz küzdelmeibe, szellemi életébe és igen szellemesen mutatott rá mai kultúránk, művészetünk, szellemi életünk, sőt többrendbeli félszégeink ősi csíráira. Igen tanulságosak voltak a sikerült egybevetések mai állapotainkkal és a modern utazóknak a mostani civilizálatlan népekre vonatkozó megfigyelésével és feljegyzésével, valamint a helyén való kitérések, melyekben az annyira elterjedt, tévesen magyarázott Darwinismust és a Spencer-féle fejlődéstant állította helyes világításba. Igaz ugyan, hogy a hosszadalmas felolvasások, különösen a mi közönségünkre jó hatást nem gyakorolnak, sőt a szabadtanítás népszerűségének egyenesen ártanak, de most mégis igen szívesen hallottuk és igen sok tanulságot meríthettünk volna a Tyiszk-hegyi (sic!) nagyfontosságú ásatásoknak, melyeket maga dr. László Ferenc vezetett, részletesebb és kimerítőbb ismertetéséből és az azokhoz fűzött igen eredeti felfogásra valló kommentárokból, melyekből sajnos, most csak ízelítőt kaptunk. Elismeréssel kell még megemlékeznünk az ügyesen és ízléssel egybeállított szemléltető képekről és az őskori leletek bemutatásáról”.³³

A *Székely Nép* cikke tájékozott, nyitott gondolkodású ember tollából származik, és talán nem tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy a beszámoló egyben arról is tanúskodik, hogy László Ferenc értő hallgatóságra talált a 20. század eleji, fejlődőben lévő kisváros, Sepsiszentgyörgy közönségében.

Epilógus

Amikor harminc évvel ezelőtt László Ferenc életpályájának bemutatására vállalkoztunk, ismeretterjesztő tevékenysége kapcsán, a korabeli sajtó adatai alapján, hivatkoztunk erre az előadására is.³⁴ Ugyanott, Székely Zoltán nyomán idéztünk néhány sort László Ferenc „egy 1907-ben tartott régészeti felolvasásából”, melynek közelebbi forrását nem jelölte meg a szerző („Az ősrégészet sok tekintetben hozzájárult az ember világhelyzetének megismeréséhez. Nagy mértékben befolyt arra is, hogy felfogásunk a világról s az emberről tisztultabb, világosabb legyen”).³⁵ László Ferenc gondolatát Dankanits Ádám is említésre méltónak találta, mert ő is idézi a Sepsiszentgyörgyi Múzeum 1973. évi, László Ferenc és Kós Károly emlékének szentelt tanulmánykötetéről írt recenziójában.³⁶ Most, hogy előkerült az itt tárgyalt kézirat, az említett idézetben

³¹ Jelentés SzNM 1907, 18.

³² Lásd *Független Székelység*, 1907. 139. sz.

³³ Lásd *Székely Nép*, XXV. évf. 147. sz., 1907. dec. 3.

³⁴ Lásd LÁSZLÓ F. 1978, 27, 217.

³⁵ SZÉKELY 1973, 15.

³⁶ *A ház és annak lelke*. A Hét, 1975. 49. sz.

László Ferenc 1907. december 1-jén tartott előadása bevezető részének két mondatára ismerhettünk. Sajnos, mindeddig nem sikerült kiderítenünk, hogy vajon már Székely Zoltán is „felfedezte” az általunk itt közölt fogalmazványt és ebből idézett, vagy rendelkezésére állt a letisztázott, végleges változat, aminek a létezését csak feltételezzük.

Azt csak sejtettük, hogy az előadás szövege annak idején nyomtatásban is megjelenhetett. László publikációi folyamatosan szerepeltek különböző jelentésekben, összeállításokban, így tudtunk *Az őskori ember* című írásáról,³⁷ amit fel is vettünk László Ferenc munkáinak jegyzékébe³⁸. Magához az íráshoz csak jelen kéziratunk lezárása után jutottunk hozzá, Boér Hunor és Coroi Artur készséges segítségének, kitartó nyomozásának köszönhetően.

A közölt szöveg László Ferenc előadásának szűk negyed részét tartalmazza, három és fél nyomtatott oldalon. A bevezető, tudománytörténeti részt elhagyták; a szöveg az őskor meghatározásával, forrásainak bemutatásával indul, majd lényegtelen eltérésekkel megegyezik az előadás szövegével egészen az írás jelentőségét és az őskor lezárulását tárgyaló részig. Az előadás ezt követő nagyobbik fele nem került be a nyomtatott szövegbe, befejezőként mindössze egy bekezdés utal a Székelyföld régészeti emlékeire és a Székely Nemzeti Múzeum feladataira. Az írás azzal a gondolattal zárul, hogy „A magyar nemzeti közművelődésnek tesz szolgálatot, ki a napfényre kerülő székelyföldi őskori és történeti időkből származó régiségletekről a Székely Nemzeti Múzeumot értesíti.”

László Attila – Alexandru Ioan Cuza Tudományegyetem, Iași; arch_atticus@yahoo.com

Irodalom

BACHOFEN, Johann Jakob

1861 *Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur*, Stuttgart. (Magyarul lásd a Johann Jakob Bachofen, *A mítosz és az ősi társadalom. Válogatott írások* (Budapest, 1978) c. kötetet.)

CORDY Jean-Marie (sous la direction de)

1995 *La génie de l'homme*, Abbaye Saint-Gérard de Brogne.

CSORBA Csaba

1971 Pósta Béla régészeti iskolája és a „Dolgozatok”, A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–1970 (1971), 117–146.

DEBRECZY Sándor

1978 A pedagógus, in: László Ferenc (gondozta): *Táj és tudomány. Válogatott írások* (László Attila előszavával), Bukarest, 46–55.

ENGELS Friedrich

1884 *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. (Magyarul: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*, Budapest, 1949 és újabb kiadások.)

GÁBORI Miklós

1976 Az ötvenéves ember, in: Szombathy Viktor (szerk.): *A magyar régészet regénye*, Budapest, 18–25.

GOUDSBLOM Johan

2002 *Tűz és civilizáció*, Budapest.

JELENTÉS SzNM

Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum ... évi állapotáról, Sepsiszentgyörgy.

LÁSZLÓ Attila

1973 Date privind viața și activitatea științifică a lui László Ferenc în anii 1923–1925. Corespondența cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pârvan, *Studii și comunicări – Tanulmányok és közlemények*, Muzeul Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 171–205.

1987 Un chapitre de l'histoire de la recherche de la civilisation Ariuşd–Cucuteni–Tripolie: les fouilles de Ariuşd dans le premier quart de notre siècle, in: M. Petrescu-Dîmbovița et al. (ed.): *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 49–57.

2007 A XX. század eleji erődsí ásátások és a Cucuteni–Tripolje kultúra kutatásának kezdetei. Bevezető sorok László Ferenc, *Az erődsí edények típusai* című tanulmányához, *Dolgozatok*, Új sorozat, II (XII), Kolozsvár, 5–30.

2008 *Keltezés a régészetben. A radiokarbon kormeghatározás*, Kolozsvár.

LÁSZLÓ Ferenc

1911 Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek, *Dolgozatok*, II, Kolozsvár, 175–259.

1911a *Négyezer éves kultúra emlékei Háromszék vármegyében*, Sepsiszentgyörgy.

1914 Ásatások az erődsí őstelepen (1907–1912). I. Közlemény, *Dolgozatok*, V, Kolozsvár, 279–417.

1924 (1927) Les types de vases peints d'Ariuşd (Erődsí). *Dacia*, I, Bucarest, 1–27.

1978 *Táj és tudomány. Válogatott írások* (László Attila gondozásában és előszavával), Bukarest.

³⁷ *Székelyek Naptára az 1910. közönséges évre* (Kézdivásárhely, 1909), 81–89.

³⁸ Lásd LÁSZLÓ F. 1978, 208. (31. sz.)

- LEAKEY, Richard E. – LEWIN, Roger
1986 *Fajunk eredete*, Budapest.
- LEROI-GOURHAN, André
1985 *Az őstörténet kultuszai*, Budapest.
- LUBBOCK, John
1865 *Prehistoric times, as illustrated by ancient remains and the manners and customs of modern savages*, London (további kiadások: 1869, 1872, 1890). (Magyarul: John Lubbock, *A történelem előtti idők*, bevezetést írta Pulszky Ferenc, Budapest, 1876.)
- MORGAN, Lewis H.
1877 *Ancient society or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization*, New York.
- MORTILLET, Gabriel de
1883 *Le préhistorique. Antiquité de l'homme*, Paris.
- NESTOR, Ion
1973 *Considerații asupra semnificației cercetărilor arheologice ale lui László Ferenc, Studii și comunicări – Tanulmányok és közlemények*, Muzeul Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 21–25.
- RENFREW, Colin – BAHN, Paul
1999 *Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat*, Budapest.
- ROSKA Márton
1926 *Az ősrégészet kézikönyve, I, A régibb kőkor*, Kolozsvár.
- SCHMIDT, Hubert
1932 *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin-Leipzig.
- SZÉKELY Zoltán
1973 *Köszöntő, Studii și comunicări – Tanulmányok és közlemények*, Muzeul Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 13–17.
- VISY Zsolt (főszerk.)
2003 *Magyar régészet az ezredfordulón*, Budapest.

Un arheolog ardelean despre lumea preistorică la începutul secolului XX **Gânduri despre prelegerea lui Ferenc László, *Omul în epoca pietrei*** (Rezumat)

Studiul de față este o introducere la lucrarea lui Ferenc László, publicată în acest volum. Pe baza însemnărilor autorului și a datelor din presa locală a vremii, s-a putut stabili că este vorba de textul unei comunicări, prezentate la 1 decembrie 1907 în sala de festivități a primăriei orașului Sf. Gheorghe, în cadrul unui program de prelegeri publice, inițiat de Ministerul Cultelor și Educației. Presa vremii ne informează și despre primirea conferinței, care a fost foarte apreciată de public, datorită atât temei alese, cât și prezentării bine documentate și ilustrate cu planșe și cu piese arheologice originale.

Lucrarea este analizată în contextul științei preistorice europene de la începutul secolului XX. Se scoate în evidență, ca ideea de bază a lucrării, credința în progresul lent dar neîntrerupt al omenirii. Antropogeneza, ca și marile epoci succesive ale preistoriei sunt tratate în spirit evoluționist. Pe lângă izvoarele arheologice, autorul a avut în vedere și datele etnografiei și etnologiei, cu care a încercat să illustreze mai ales viața cotidiană, comportamentul și mentalitatea oamenilor din trecutul îndepărtat. Raportându-ne la unele concepte și curente actuale, am putea spune că viziunea lui Ferenc László despre arheologia preistorică este mai degrabă antropologică, decât istorică. Imaginea înfățișată despre lumea preistorică, despre paleolitic și neolitic în special, corespunde stadiului cercetărilor de la începutul secolului trecut – dovada strădaniilor lui Ferenc László, naturalist ca formație de bază, de a se iniția în domeniul arheologiei preistorice. Este un merit particular al lucrării că pe lângă datele generale despre preistorie se referă și la patrimoniul arheologic al ținutului secuiesc, inclusiv la descoperirile autorului din perimetrul și împrejurimile orașului Sf. Gheorghe.

În partea finală a conferinței prezintă, pentru prima dată, principalele rezultate ale primei campanii de săpături de la Ariușd, efectuate în octombrie 1907. În istoria arheologiei, aceste săpături ale lui Ferenc László sunt considerate ca primele săpături metodice într-o așezare a culturii Ariușd–Cucuteni–Tripolie, marcând începutul cercetării sistematice a acestei culturi.

A Transylvanian archaeologist about the prehistoric world at the beginning of the 20th century

Thoughts about Ferenc László's paper, *Man in Stone Age*

(Abstract)

This study is an introduction to Ferenc László's paper, published in this volume. Based on the author's notes and on the data in the local press of the time, it was concluded that this was the text of a paper, presented on December 1st, 1907, in the festivity room of the Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) City Hall, as part of a program of public lectures, initiated by the former Hungarian Ministry of Cults and Education. The journals of the time also inform us about the way this lecture was received, since it was greatly appreciated by the public, due to the choice of the topic, as well as to the well-informed and illustrated presentation, with plates and original archaeological pieces.

The paper is analyzed in the context of European prehistoric science from the beginning of the 20th century. The main idea emphasized throughout this work is the faith in the slow but uninterrupted progress of mankind. Anthropogenesis, as well as the great successive prehistoric ages, is dealt with from an evolutionist perspective. Apart from the archaeological sources, the author also had in mind ethnographic and ethnologic data, with which he attempted to illustrate especially daily life, the behavior and mentality of people in the remote past. If we consider some current concepts and trends, we could say that Ferenc László's vision about prehistoric archaeology is rather anthropological than historic. The image presented with respect to the prehistoric world, the Paleolithic and the Neolithic especially, corresponds to the stage of the researches at the beginning of the last century – proof of the efforts of Ferenc László, formed as a naturalist, of becoming initiated in the field of prehistoric archaeology. One of the particular merits of this paper is that, apart from general data on prehistory, it also refers to the archaeological heritage of the Székelyföld, including the author's discoveries within the premises and surroundings of the Sepsiszentgyörgy.

The final part of the conference presents, for the first time, the main outcomes of the first excavation campaign in Erősd (Ariușd), performed in October 1907. In the history of archaeology, Ferenc László's excavations are considered the first methodical diggings in a settlement of the Ariușd–Cucuteni–Tripolye culture, marking the beginning of the systematic research of this culture.

